

Gelenek, İslâm ve Modernlik Üçgeninde Yoruba Ailesinin Bugünü

Jeleel Odekunle
Dok. Öğr. Mar. Ü. Sos. Bil. Ens.
kennyjay10@hotmail.com

Vejdi Bilgin
Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi
vbilgin@uludag.edu.tr

Özet

Yoruba kabilesi, Afrika halkları içinde köklü ve zengin bir kültüre sahip olan büyük bir kabiledir. Geleneksel Orişa dinine mensup bu kabilenin sömürge haline gelişi ile Hıristiyanlık ve Müslümanlık olmak üzere iki yeni dini kabul etmesi neredeyse aynı dönem içerisinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan Yoruba kabilesi, sonradan Müslüman olan toplumların modernite ile karşı karşıya kaldıkları problemleri göstermesi açısından çok önemli bir örneklem olarak kabul edilebilir. Kabile modernleşme süreci içerisinde Orişa dinini de barındıran geleneksel yapısını tamamen terk etmemiş, hatta çokeşlilik gibi bazı geleneksel uygulamalarını İslam ile özdeşleştirerek devam ettirmiştir. Bu süreç, beraberinde, şüphesiz pek çok çatışma alanını da ortaya çıkarmıştır. Bu makalede İslâmlaşması modernizmle tanışmasıyla paralel cereyan eden bir topluluğun aile kurumu örneklem alınmak suretiyle, gelenek, İslâm ve modernlik arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Abstract

The Yoruba Family Today in The Triangle of Tradition, Islam And Modernism

The Yoruba tribe is one of the biggest and strongest tribes in Africa in terms of culture. During the colonial era, the traditional religion practicing Yoruba tribe adopted two new religions namely Christianity and Islam. For this, Yoruba tribe can be seen as an example of a new Muslim tribe that reflects its problems with modernism. During its modernization process, Yoruba tribe did not completely abandon its traditional structure which contains its traditional religion (Orisha), but just applied some little changes to some of its traditional practices according to its new religion (Islam). The process, for sure brought along chaos in the Yorubaland. As a tribe that adopted new religion (Islam) and got exposed to modernism at the same time, this article is trying to figure out its (Yoruba) family structure and its relationship with tradition, Islam and modernism.

Anahtar Kelimeler: Yoruba Ailesi, İslam, Modernizm, Gelenek.

Key Words: Yoruba Family, Islam, Modernism, Tradition.

1. Giriş

İslâm'ın modernlikle olan ilişkisi ele alındığı zaman, genelde inceleme konusu olan modernizm öncesinde Müslüman olmuş bir toplumdur. Bu toplumun artık geleneğiyle özdeşleşmiş olan İslâmî yapısının modernlikle ilişkiye girdikten sonra ne tür bir yapıya büründüğü tespit edilmeye çalışılır. Bu tür bir inceleme gayet normaldir zira bugünkü Müslüman milletlerin çok büyük bir oranı günümüz için çok erken diyebileceğimiz zaman dilimlerinde Müslümanlaşmıştır. Emeviler yıkılırken (750) bugünkü bütün Ortadoğu coğrafyası, Orta Asya, güneyde Hindistan'a kadar olan bölge, bütün Kuzey Afrika ve Endülüs İslâm toprakları içindeydi.¹ İslâm bundan sonra daha yavaş bir ilerleme ile Anadolu'ya ve Balkanlara, Asya'da kuzey ve doğuya, Afrika'da ise kıta içlerine doğru yayılmıştır. Dolayısıyla buralarda yaşayan halkların İslâm'ı kabul etmeleri çok erken devirlere rastlar. Müslümanlaşan halk kendi geleneksel yapılarının içine, hatta merkezine İslâm'ı alarak uzun bir süreç içerisinde belirli bir değişim yaşamıştır. İslâm'ın modernlik ile ilişkisi gündeme gelince modernitenin karşısında iç içe geçmiş gelenek ve İslâm yer alır. Ancak bir de çok geç tarihte

---

¹ Bkz. Özcan, Azmi, "İslâm, Doğuşu ve Yayılışı," *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2001, c. 23, s. 27-28.

Müslümanlaşan topluluklardan bahsetmek mümkündür. Burada artık konunun ikili değil de üçlü bir ilişki biçiminde ele alınması gerekir. Zira bu toplulukların bir taraftan İslâm öncesi gelenek, bir taraftan yeni benimsedikleri din yani İslâm, diğer taraftan da küresel bir fenomen olarak modernlik arasındaki ilişkiden doğan bir yapıya büründükleri görülür. Genel olarak Müslüman toplumlarda ikili bir ilişki incelenebilirken burada üçlü bir ilişkinin ele alınması gerekir.

Bu makalede İslâmlaşması modernizmle tanışmasıyla paralel cereyan eden bir topluluk olan Yoruba Kabilesi'nin aile kurumu örneklem alınmak suretiyle, bahsettiğimiz anlamdaki gelenek, İslâm ve modernlik arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1. Yoruba

Yoruba kabilesinin büyük bölümünü barındıran Federal Nijerya Cumhuriyeti, Afrika'da en fazla nüfusa sahip ülke olarak, Ekvator'un biraz güneyinde olmak üzere kıtanın batı kıyısı içinde yer alır. Ülke 36 eyaletten oluşur. Eyaletler kabile esasına dayanmakla birlikte şehirlerde her kabileden insan bulunmaktadır. Başkent Abuja'dır ve Hevsa* bölgesinde yer alır. Ayrıca her eyaletin ayrı bir başkenti vardır. Nijerya çok partili demokratik parlamenter bir rejime sahiptir. Ülkeyi halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı ve başbakan yönetir. 2006 tahmini rakamlarına göre ülkenin nüfusu yaklaşık 140 milyondur.² Bu nüfus üç büyük kabile olan Hevsa, Yoruba ve Ibolar ile bunların altında yer alan 350'yi aşkın etnik gruptan oluşur.³ Etnik dağılım konusunda yaygın inanç 250 grup şeklindedir. Bunu 400'ün üzerine çıkarırlar da vardır. Onigu Otite 1990'da yayınlanan çalışmasında 374 etnik gruptan bahseder.⁴ Nijerya'da yaşayan 510 dilden bahsedilir.⁵ Genel nüfus içinde Hevsa ve Fulanilerin oranı %29, Yorubalar %21, Ibolar %17, Ijawlar %10, Kanuriler %4, Ibibiolar %3,5 ve Tivler %2,5 olarak tahmin edilmektedir. Rakamlar kesin değildir ve çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar görülebilmektedir. Yoruba'nın, komşu ülkelere ve dünyanın farklı bölgelerine

---

* Bu kabilenin bugünkü Nijerya alfabesinde yazılış biçimi "Hausa"dır ve İngilizce'den Türkçe'ye çevrilen çeşitli metinlerde de genelde bu şekilde yer almaktadır. Ancak biz burada İslam Ansiklopedisi'ni esas aldık. Bkz. Görgün, Hilal, "Hevsa," *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1998, c. 17, s. 278-281.

² <http://www.nigerianstat.gov.ng/index.php> [3/6/2008]

³ Arokin, *Nigeria in Perspectives*, Namson Management Press Ltd, Lagos, 1999, s. 85.

⁴ Bkz. Abdul Raufu, Mustapha, "Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Nigeria," *Democracy, Governance and Human Rights, Programme Paper, Number 24*, United Nations Research Institute for Social Development, November 2006, s. 1.

⁵ Bkz. http://www.ethnologue.com/show_country.asp?name=NG [3/6/2008]

dağılmış vaziyette toplam nüfusunun 40 milyon civarında olduğu söylenir.⁶

“Yoruba” kelimesi sadece aynı kan bağına dayanan bir kabileyi ifade etmez, aynı zamanda bir dili, dini ve toprak parçasını da anlatır. Tarihçilere göre Yoruba Kabilesi'nin kurucusu Oduduwa'dır. Oduduwa'dan sonra bu isim gittikçe gelişmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Bugün Yoruba isminin anlamı konusunda tek bir cevaptan bahsetmek mümkün değildir.

Oduduwa ve kabilesi Afrika'nın kuzey tarafından gelmiş ve Yoruba ismini ilk defa bugünkü Nijerya'da yer alan İle-İfe şehrinde almışlardır. Kuzeyden çıkma sebepleri ise savaştır. Bu savaşın bütün kabilesini yok edeceğini fark eden Oduduwa, dinlerini istedikleri ve bildikleri gibi yaşayabilecekleri bir yer bulmak maksadıyla güneye doğru göç etmiştir. Bu göç, sürekli savaşlar ve fetihlerle İle-İfe'ye kadar sürmüştür ve bu şehir Yoruba'nın başkenti olmuştur. Bu fetihlerle Yoruba güçlü bir ülke haline gelmiştir. Yoruba kabilesinin yaşadığı topraklara “Yoruba” denilir. Bugünkü Nijerya'nın komşuları olan Benin ve Nijer'de de Yoruba mensupları bulunmaktadır. Yorubalar daha sonra bu topraklardan gerek ticaretle gerekse kölelik yoluyla dünyanın her yanına yayılmışlardır. Bugün Avrupa, Amerika ve Asya'da da Yoruba mensupları bulunmaktadır.⁷

“Yoruba” aynı zamanda bir lisanın adıdır. Bu dili anlamamanın çok zor olduğunu Yoruba Kabilesi'nin ataları bile itiraf eder. Kabile içinde, “Her dil çabuk öğrenilir ama Yoruba çabuk öğrenilmez,”⁸ diye bir söz vardır. Kelime olarak Yoruba, çeşitli anlama gelmektedir: Her şeyden önce Yoruba insanların kendi aralarında konuştukları dildir,⁹ yani kabileye ait ve özel bir lisandır. Bunun yanında Yoruba, yetenekli insan, söz dinlemeyi bilen, dayanıklı insan, geleceğe bakarak düşünebilen, zeki, büyüklere saygı gösteren ve iyi davranan insan gibi anlamları da ifade eder.

Bazı araştırmacılara göre “Yoruba” Tanrı'ya inananlar ve Oduduwa'ya göre Tanrı'ya tapanlar demektir¹⁰. Bunlara göre, Yoruba

⁶ <http://www.nigeriaembassyusa.org/thisisnigeria.shtml> [31/8/2007]; <http://www.yorubanation.org/Yoruba.htm> [3/6/2008]; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Nijerya> [31/8/2007]

⁷ Adeoye C. L, *Aşa Ati İşe Yoruba*, Oxford University Press, London, 1979, s. 3. Yoruba kabilesi konusunda Türkçe bilgi için bkz. Richard V. Weeks (Ed.), *Müslüman Halklar Ansiklopedisi*, Çev. Deniz Diker ve diğer., İnsan Yay., İstanbul, 1991, c. 3, s. 269-272.

⁸ Okozie, Ben, *The Proverbs of The Yorubas*, Abiola Bookshop Press Ltd., Lagos, 1998, s. 21.

⁹ Fadipe, N. D., *The Sociology of The Yoruba*, The Caxton Press West Africa Ltd, Ibadan, 1970, s. 50.

¹⁰ Hallgren, R., *A Study of The Traditional Religious Culture of The Yoruba People and Their Family*, New York Press, New York, 1991, s. 118.

ismi Hıristiyanlar ve Müslümanlar gibi bir dine sahip olan insanlar anlamına gelir. Geleneksel Yoruba dininde tek Tanrıya (Olorun) inanılır. Bu Tanrı her şeyi yaratan ve idare edendir. Bütün cinlerden, ruhlardan ve dünyadaki krallardan daha büyüktür. Asla ölmez, yeri değişmez ve hastalanmaz. Bu Tanrı her yeredir ve bunu ifade etmek için Yorubalar Tanrı'ya "Olodumare, Aterere kari aye" derler.¹¹ Her şeye gücü yeten bu tanrıya Yoruba Kabilesi binlerce sıfat takmıştır: Olorun (gök yüzünün sahibi), Olodumare (en büyük varlık), Ajipojo iku da (kaderi değiştirebilen), Oba Aiku (sonsuz Tanrı), Oba Airi (görülmez Tanrı), Aterere Kari Aye (her yerde bulunan Tanrı), Awamaridi (araştırılmayan Tanrı), Eledaa (her şeyi yaratan), Olowo Gbogboro (kollayan Tanrı), Oludariji (affeden), Olupese (veren), Olugbohun (işiten), Olugbeja (yardım eden) vb.¹²

Bu Tanrı inancının yanında Yoruba kabilesinde çok önem verilen ve sayıları 401 olan "orişa"ya inanılır. Bunlar tanrısal özellikleri bulunan güçlü varlıklar olup yine Tanrı tarafından yaratılmışlardır. Tanrı'nın önünde insanları temsil ederler. Yoruba inancına göre, Tanrı dünyayı yaratmak istediğinde, orişaları göndermiş, insanları yaratmak üzereyken de bu orişalara danışmıştır. Geleneksel Yoruba inancında büyük bir Tanrı inancı olsa da, bu yüce Tanrı'ya giden yolun, küçük tanrılardan, yani orişalardan geçtiği kabul edilirdi. Bu orişalar, Tanrı'ya giden asansör ya da merdiven gibidirler. Yüce Tanrı'dan ne istenilirse, küçük orişalara başvurmak gerektiğine inanılır. Orişaların bazılarının isimleri Obatala, Orunmila, Ogun, Eşu (Şeytan), Ela, Şango...şeklinde sayılabilir.¹³

Geleneksel Yoruba dininde ölümden sonra hayatın olduğuna inanılır. Bu dünya bir pazar olarak görülür, gerçek ev ise cennettir. İnsan pazarda kısa bir süre için kalır ve sonra gerçek hayat olan ölümden sonraki hayata geçer. Bu yüzden sürekli iyilik yapmalı ve yardımda bulunulmalıdır. Zira bu dünyada yapılanların öbür dünyada bir karşılığı olacaktır. Bunun yanında reenkarnasyon inancı da görülür. İyi bir insan öldüğü zaman, kendi çocuğunun çocuğu olarak ya da zengin bir aile mensubu olarak dünyaya tekrar dönebilir. Ayrıca kötü bir insan da cezasını çekmek için çok fakir bir

---

¹¹ Arokin, *a.g.e.*, s. 89. Geleneksel Yoruba dini konusunda Türkçe bilgi için bkz. Eliade, Mircea ve Ioan P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev. Ali Erbaş, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 37-38; Bettany, G. T., *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, Çev. Ahmet Aydoğan, Say Yay., İstanbul, 2005, s. 89-90.

¹² *Atobiju Yoruba Dictionary*, Excel Press Ltd, Abeokuta, Nigeria, 1980.

¹³ Daramola, Olu ve A. Jeje, *Aşa ati Orişa ile Yoruba*, Ibadan University Press, Ibadan, 1990, s. 24; Ogunbowale, P. O., *Awon irunmole ile Yoruba*, Evans Brothers Nigeria Publishers Ltd, Ibadan, 1962, s. 129.

aileye tekrar dönebilir. O yüzden mümkün olduğu kadar bu dünyada iyi davranılmalıdır.

Yoruba dininde güçlü bir kader anlayışı görülür. Bu inanca göre, her insan dünyaya gelirken Tanrı ile anlaşarak gelir ve dünyaya da bu anlaşma dışında hiç bir şey getirmez. Bir Yoruba atasözünde, “Bir insan bu dünyada, ancak öbür dünyada diz çöküp seçtiğini bulur,”¹⁴ denilir.

Din, ister geleneksel Yoruba, ister Hıristiyanlık, isterse İslâm olsun her halükarda Yoruba'nın hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Dinin etkisini günlük hayatın her yerinde görmek mümkündür. Bir Yoruba atasözünde, “Bir insanın davranışı dinidir,”¹⁵ denilerek bu öneme vurgu yapılır.

2.2. Geleneksel Yoruba'nın Değişimi: Sömürgeyle Gelen Modernlik ve İslâm

Bugünkü Nijerya sömürge döneminin bir eseridir. Zira sömürge öncesinde bu coğrafyada yaşayan kabileler bugünkü anlamda ortak bir devlet oluşturmuyorlardı. İngilizler 1851 yılında bir Yoruba kenti olan Lagos'u Kral Kosoko'nun köle ticaretine devam etmesi sebebiyle bombardımanla vurmuşlardı. 25 Kasım 1851 tarihinde Kral Kosoko tahtan indirilip yerine Kral Akintoye getirildi, 1852'de Akintoye'nin ölümü üzerine oğlu Dosunmu kral oldu. 1853'te İngiltere Lagos'a Benjamin Campbell'i ilk konsolos olarak atadı, bundan kısa bir zaman sonra da İngilizlerin Lagos'a müdahaleleri arttı ve Lagos'u istila etmeye karar verdiler. Ülkeyi ilhak için Kral Dosunmu'ya gönderdikleri mesaj reddedilince Lagos tekrar İngiliz donanmasıyla bombalanmaya başlandı. Ciddi çatışmalar sonucunda kral ile dört şef, halkın daha fazla zarar görmemesi için 6 Ağustos 1861'de şehri İngiliz egemenliğine terk etmek zorunda kaldılar.¹⁶ İngilizler, 1892'de bir başka Yoruba şehri olan Ijebu'yu işgal ettiler¹⁷ ve bunu hızlı bir şekilde diğer Yoruba şehirleri takip etti. 1893'te Egba şehri, 1895'te Oyo imparatorluğu, 1897'de Ilorin şehri İngilizler tarafından işgal edildi. Dolayısıyla bütün Yoruba şehirleri İngiliz hükümetinin emri altına girdi ve bütün Yoruba şehirlerinin başkenti olarak Lagos seçildi. Yoruba bölgesi bugünkü Nijerya'da İngiliz sömürgesine giren ilk bölge olmuştur. Bunun neticesi olarak Yoruba kültürü üzerinde Batı etkisi diğer kültürlerle göre daha eskilere dayanır. Bugün Yoruba

---

¹⁴ Okozie, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁵ Okozie, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁶ Odanye, Dele, *A Handbook of History of Nigeria*, Holad Press Ltd, Ibadan, 1994.

¹⁷ Ajayi, J. F., I. A. Espie, *A Thousand Years of West African History*, Macmillian Nigeria Publisher Ltd, Lagos, 1998, s. 114.

kabilesinde eğitim öğretim düzeyinin yüksek oluşu da bu etkiye bağlıdır.

1903 yılında İngiliz yönetimi başta Şokoto Sultanlığı, Kano ve Kaduna şehirleri olmak üzere Hevsa bölgesini, daha sonra da Igbo şehirlerini işgal etti. 1914'te bütün bu coğrafya İngiliz hükümeti tarafından birleştirildi ve Nijerya adını aldı. Bu durum, Nijerya'da merkez bir hükümetin ve başkent olmasını gerektirince başkenti olarak Lagos seçildi ve Sir Fredrick Lugard ilk başbakan oldu.¹⁸

İngiliz idaresi zamanında, sömürge yönetimine karşı her zaman milliyetçilik hareketleri görüldü. Batılı eğitim almış elitlerle geleneksel liderler bu amaç doğrultusunda işbirliği yaptılar. Başta Awujale, Jaja of Opobo, Benin Massacre, King Ovenranwen, Nana of Itsekiri olmak üzere pek çok Nijeryalı lider hiçbir zaman tamamen teslim olmamış ve sürekli İngiliz hükümetine muhalefet etmiş ya da başkaldırmıştır. Yeni milliyetçilik hareketinin amacı eşitlik, hükümette yer almak, kültürel özgürlük ve adaletti. Milliyetçiler, batılı değerlerin ithalinin sonucu olarak kendi geleneklerine ve kültürel miraslarına yapılan zararı ciddi bir şekilde kınıyorlardı. İngiliz hükümetini protesto için, işgal döneminde kendilerine verilen İngiliz isimlerini ve kıyafetlerini bırakıp kendi geleneksel isimlerine ve kıyafetlerine döndüler. Ayrıca kamusal alanlarda İngilizler tarafından gösterilen ırkçı uygulamalara şiddetle karşı çıktılar ve hükümette yer alma talebinde bulundular. Bütün bu başkaldırı ve itirazlar sonucunda, 1 Ekim 1960'da Nijerya, İngiltere'den bağımsızlığını kazandı.

Genel olarak Nijerya'da İslâm ise Arapların Kuzey Nijerya'ya (Hevsa bölgesi) göç etmeleriyle başlamıştır. XV. yüzyıldan itibaren, Kuzey Nijerya'daki İslâmiyet, eyalet seçkinlerinin dini haline gelmişti. Hevsa bölgesindeki Şokoto şehri halifesi, politik seçkinlerin Müslüman kimliklerini sağlamlaştırmış ve İslâmiyet'i nüfusun geniş bir kısmına yaymıştır.¹⁹

İngiliz yönetiminin politik açıdan ılımlı olduğu dönemde, önemli ekonomik ve sosyal değişimler yaşandı. Yeni yolların ve demir yollarının yapımı; yer fıstığı, pamuk gibi bazı ihracat ürünlerinin artışı gibi hususlar Kuzey Nijerya köylülerini uluslar arası pazar ekonomisinin içine itti. Bu süreç içerisinde başarısız olan ve aşırı borçlanan pek çok köylü topraklarını kaybetti ve kentlere göç etmek zorunda kaldı. Bu durum birçok Hevsa köylüsünün İslâm'a geçiş

---

¹⁸ Abiola, E. O., *West African History*, Tunbosun Management Press Ltd, Ibadan, 1996, s. 148; Kavas, Ahmet, "Nijerya, Tarih," *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2007, c. 33, s. 110.

¹⁹ Lapidus, Ira M., *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 838.

sebeplerinden biridir. İslâm'a geçenlerin sayıları tam olarak bilinmese de, yapılan bazı çalışmalar bu ihtidaların çoğunun ticari fırsatlar doğrultusunda gerçekleştiğini göstermektedir.

Kuzey Nijerya'da İslâm, toplumsal örgütlenmenin ve politik mücadelelerin içinde önemli rol oynamaktadır. Oysa son zamanlara kadar, hükmen gayrimüslim olan Güney Nijerya'da İslam toplumun bütününe etki etmeyen, yalnızca belli azınlıklara ait bir din konumundaydı. Güney Nijerya'da ilk Yoruba ihtidaları Bornu, Songay ve Hevsa topraklarından gelen Müslüman tüccarlar sayesinde olmuştur. XIX. yüzyılda Sierra Leone ve Brezilya'dan gelen özgürlüğe ulaşmış köleler Lagos'ta koloniler kurmuşlar ve kuzeyli Müslümanlar Ilorin, Ibadan ve diğer kentlere yerleşmişlerdir.

Müslüman Hevsalar, Ibadan şehrine tüccar, öğretmen, dilenci, hamal, işçi gibi statülerle gelmişlerdi. Tüccarlar önceleri uzun mesafelerden ticaret için geliyor, sonra dönüyorlardı. Zamanla Yoruba topraklarına yerleşmeye başladılar. Yerleşen bu Hevsa göçmenleri farklı toplumsal kimliklerini koruma kaygısı içindeydiler ve bu sebeple XX. yüzyılın başında Ibadan'da yaşayan Hevsa işadamları, kendilerine ait bir semt oluşturdular. Burada, poligamik bir aile hayatı içinde diğer kuzeyli göçmenlerle birlikte yaşıyorlardı. Hevsaların zamanla Yorubalarla iç içe yaşamaya başlamasıyla İslâm Yoruba kabilesi içinde yayılmaya başlamıştır.

Güney kentlerindeki Müslüman halk yaşamı, etnik ya da diğer yerel şartların gereklerine göre şekil almaya meyillidir. Lagos, bir yüzyılı aşkın süredir önemli Müslüman toplulukların ve İslâmi hareketlerin merkezi konumundadır. Zira 1861'de İngiliz sömürgesi haline gelen şehirde İngilizler, Batı ve Hıristiyan eğitimini tanıtarak Müslümanlara karşı büyük bir mücadele yürütüyorlardı. Hıristiyan okullarının büyük bir çekiciliği vardı; çünkü Batı eğitimi ticari ve mesleki kariyer açısından bir anahtar konumundaydı. Buna rağmen birçok Müslüman aile inançlarını kaybedecekleri korkusu taşıyordu. 1896'da İngilizler hükümet tarafından finanse edilen ve müfredatında Batı ve Müslüman etkisi görülen bir Müslüman okulu kurduklarında, Müslüman topluluk bunu bir Hıristiyan-Batı komplosu şeklinde algılayıp reddetti ve kendilerine özgü eğitim kuruluşları kurdu.²⁰

Lagos'ta ilk Müslüman kuruluş olan Egbe Killa topluluğu 1880'lerde kurulmuştu. Hindistan kaynaklı bir tebliğ kuruluşu olan Ahmadiya cemaati propagandasına Birinci Dünya Savaşı yıllarında başladı. "Ansar ud-deen" (Ensaruddin) topluluğu 1923'te kuruldu ve 1960'da 50.000 üyesi, öğretmenleri, yetiştirme yurtları, ortaokul ve

---

²⁰ Trimingham, J. S., *A History of Islam in West Africa*, Evans Brothers Nigeria Publishers Ltd, Ibadan, 1988, s. 753.

liseleri olan büyük bir cemaat haline geldi. Bunların yanında kadınların eğitimlerine yönelik kuruluşlar da söz konusuydu. Bu genel görünümüne bakıldığında, her ne kadar Lagos'a İslâm geç devirde gelmiş olsa da, şehrin sömürge döneminde Müslümanların modernleşme merkezlerinden biri konumuna geldiğini söyleyebiliriz.

Yoruba bölgesinde zamanla İslâmiyet, politikayla ilgisi olmayan ve Hıristiyanlığa eşit kişisel bir din olarak kabul edilmiştir. Sömürge yönetimi laik elit sınıfı desteklerken, Müslüman nüfusa yönelik baskılar İslâm'ın daha da yayılmasıyla sonuçlanmıştır. Hem sömürge hem de bağımsızlık dönemlerinde paganlar arasında İslâm'a dönüş yaşanmaktaydı. İngilizlerin İslâmiyet'i devlet dini olarak kabul ettikleri Kuzey Nijerya'da, Hevsalar kitleler halinde din değiştirmişlerdi. Örneğin; 1920 yılında nüfusunun %50'si Müslüman olan Bauchi Emirliği'nde 1952'deki Müslüman oranı %75 idi. Ilorin'in 1931 yılında %43'ü, 1952 yılında ise %63'ü Müslüman olmuştu. İslâmiyet Hevsalı göçmenlerin ve Yorubaların büyük ölçekli ihtidaları sonucunda güneye yayıldı. 1963 yılında Nijerya'daki nüfus sayımına göre Lagos ve batı bölge nüfusunun % 40'tan fazlası Müslüman olmuştu. 1970'lere kadar ise bütün Nijerya'daki Müslüman nüfus %50'ye ulaşmıştı.²¹

Bugün Nijerya'daki Müslüman nüfus konusunda farklı görüş ve rakamlar vardır. Buna göre, Müslümanlar % 50, Hıristiyanlar % 40 ve yerel dinlere inananlar % 10 civarındadır.²² Müslümanlar ve Hıristiyanları % 45 oranında gösterenler de vardır.²³ Yoruba kabilesinin ise % 60'ı Hıristiyanlığa, % 36'sı İslâm'a, geri kalanı da yerel dinler ve diğer dinlere mensuptur.²⁴

3. Gelenek, İslâm ve Modernliğin Kısacasında Yoruba

Bugünkü Müslüman Yoruba kültüründe üç önemli faktörün belirleyici olduğunu iddia edebiliriz: Gelenek, İslâm ve modernlik. Yoruba Kabilesi Nijerya'da Batılı kültür ile ilk tanışan kabile olarak modern kültüre açıktır. Yoruba halkının bir kısmının Müslüman oluşu ve batılı yükseköğrenim geleneksel kültürün değişimini daha da hızlandırmıştır. Şüphesiz Batılı kültürün köklü Yoruba geleneğini

²¹ Babalola, E. O., *Islam in West Africa*, University Press Ltd, Ibadan, 1994, s. 66.

²² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ni.html> [3/6/2008], "International Religious Freedom Report 2003," <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2003/23745.htm> [3/6/2008]

²³ <http://www.motherlandnigeria.com/people.html#Peoples> [3/6/2008]. Farklı kaynaklardaki farklı rakamlar için ayrıca bkz. http://www.adherents.com/adhloc/Wh_245.html, http://www.adherents.com/adhloc/Wh_246.html [3/6/2008]

²⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Nigeria [3/6/2008]

kısa sürede dönüştürmesi mümkün olmadığı gibi, üçüncü bir faktör olarak İslâm Yoruba kültüründe farklı açıdan etkili olmaya başlamıştır. Bu üç faktörün özellikle aile üzerindeki etkisi bu çalışmanın genelinde görülecektir. Ancak biz bir örneklem olması bakımından yine aile kurumu ile ilgili örüntüler olarak özellikle hamilelik, doğum ve isim kültürü bağlamında konuyu inceleyeceğiz.

3.1. Geleneğin İzleri

Bugün bir Yoruba mensubunun gelenele devam eden ilişkisini en başta kıyafetinde görürüz. Batılı kadın ve erkek kıyafetlerinin yanında geleneksel kıyafetler de hemen göze çarpar ancak bunlar artık daha çok düğün, bayram gibi özel günlerde giyilen giysiler haline dönüşmüşlerdir. Yoruba mensubu biraz daha tanındığında davranışlarındaki geleneksel örüntüler görülür. Örneğin ailenin erkek büyüğüne olan saygı son derece yüksektir ve bu maddi saygı formları şeklinde de hala yaygın olarak devam eder. Erkek ailesi tarafından kız ailesine ilk gidildiğinde damat adayı müstakbel kayınpederine ayakta selam veremez, yüzükoyun yatarak selam verir.²⁵ Erkek tarafı kızın ailesinden ayrılırken damat kayınpederine ve onun diğer akrabalarına diz çökerek selam verir, teşekkür eder. Erkeklerde yarım secde pozisyonunda, kadınlarda diz çökerek yapılan bu hareket küçüklerin büyüklere saygısını ifade eder. Mesela her sabah anne-baba, dede-nine ya da yaşça epey büyük ağabey-ablalara bu şekilde selam verilir. İlk karşılaşmada verilen bu selam sonra tekrarlanmaz. Evin dışında da tanıdık büyükler ilk görüldüklerinde bu şekilde selamlanır.

Geleneksel Yoruba dini kendi küçük azınlığı dışında artık pek yaşanmıyor görünse de, aile ile ilgili pek çok uygulamada izlerini devam ettirmektedir. Örneğin geleneksel dinde, kurulması düşünülen ailenin mutluluğu, çocuk sahibi olma konusu, zenginliği gibi konular için, aynı şekilde yeni doğan çocuğun talihi ne olacağını öğrenmek için mutlak surette *Orişa İfa*'ya başvurulurdu. İfa'nın geçmişi, bugünü, geleceği ve gizli olayları görme yeteneği olduğuna inanılırdı. İfa eskiden para olarak kullanılan yuvarlak madeni levhalara (11 veya 17 tane olur) geçirilmiş bir ipe yapılan bir eşyadır. Bu bir tabla üzerine atılarak gelecek öğrenilir. İfa'ya başvuruyu geleneksel din adamı *babalawo* yapar. Babalawo İfa'nın "hayır" cevabını iletirse evlilik adaylarının ayrılmaktan başka yapabilecekleri hiç bir şey olmazdı.²⁶ Günümüzde gerek modernleşmenin etkisi ve

²⁵ Ladele T. A. ve Mustapha O., *Akojopo İwadi İjinle Aşa Yoruba*, Macmillan Nigeria Publishers Ltd., Lagos, 1986, s. 49.

²⁶ Bernard, Jerssie, *Marriage & Family Among Negroes*, Englewood Ciffs Publishers, New Jersey, 1963, s. 98.

gerekse İslâm ve Hıristiyanlığın Yoruba'ya hâkim olmasından dolayı bu uygulama geçerliliğini yitirmiştir. Ama buna benzer bir uygulama kilisede, yani Hıristiyanlar arasında görülmektedir. Yeni evlenecek çift, rahibin önünde diz çöküp ondan gelecekleri konusunda dua edip bilgi vermesini isterler. Rahibin, onlar için dua ederken, gelecekleri ile ilgili birtakım ilhamlar aldığı düşünülür. Bir nevi modern *babalawo* işlevi üstlenen rahip dua sonrası onların geleceği ile ilgili bilgiler verir. Rahiplerin bu tür kehanetleri sadece evlilikle ilgili olmayıp güncel meselelerde de geçerlidir. Vaaz esnasında rahibin herhangi bir vatandaşı huzuruna çağırıp kendisi ve geleceği hakkında bilgiler vermesi şeklindeki uygulama sık sık görülür. Dolayısıyla *babalawo*nun İfa'dan bilgi aktarması geleneği günümüzde Hıristiyan rahiplerle devam etmektedir diyebiliriz. Bu tür uygulama Müslümanlar arasında hemen hiç görülmez.

Geleneksel Yoruba kültüründe düğünden üç ya da altı ay sonra hamilelik görülmezse ya da sürekli düşük olursa aile içinde sorun başlar ve konu hakkında her iki aile tarafından bir çok şüphe ortaya atılırdı. Aile birliğini bozabilecek kadar ciddi görülen bu problemin sebeplerini araştırmak ve çözmek ailedeki büyüklere düşmekteydi. Geleneksel Yoruba telakkisinde kadının hamile kalmasını engelleyen sorunlar hastalık, cadılar ya da büyücüler ve zinaydı.²⁷ Hamileliği engelleyen veya düşüğe sebep olan faktörü tespit etmek için, hamile kadın aile reisi tarafından *babalawo*ya teslim edilirdi. Sebep hastalık olarak tespit edilir ise kadına *babalawo* tarafından çeşitli özel otlar ve bitkisel ilaçlar hazırlanırdı. Geçmişte her hastalık için geleneksel bir tedavi söz konusuydu.²⁸ Sorunun sebebi cadılar ya da büyücüler olarak tespit edilirse kadının ailesindeki büyükler ya da reis bunların gönlünü almaya çalışırdı. Eski Yoruba halkları, bir kadın cadılara ya da büyücülere saygısızlık ederse, ceza olarak bu cadıların kadının çocuk sahibi olmasını engelleyebileceklerine inanırlardı. Hamile kalamamanın bir diğer sebebi olarak zina görülürdü. Geleneksel yapıda bakireliğin çok önemli olmasına rağmen evlilik öncesi cinsel ilişki de görülebiliyordu. Evlilik dışı ilişkilerden olan çocukların kasıtlı olarak düşürülmesinin sonraki hamileliği olumsuz etkileyeceğine inanılırdı. Yeni çiftin çocuk sahibi olamamasının sebebi kadın olabildiği gibi erkek de olabilir. Erkeklerin yetersiz olmasını sağlayan hastalıklar belsoğukluğu ve iktidarsızlıktı.²⁹ Bu problemleri olan erkeklerin tedavisi yine *babalawo* tarafından yapılmaktaydı.

---

²⁷ Aworinde, I. A., *Virginity in Yoruba Land*, Lagos State University Press, Lagos, 1988, s. 73.

²⁸ Odunjo, J. F., *Aşa İgbeyawo ni İle Yoruba*, Badejo Press, Ile-Ife, 1970, s. 58.

²⁹ Hallgren, a.g.e., s. 125.

Geleneksel anlamda ailenin tıbbî bakımını da *babalawo* yapardı. Anne adayı doğum oluncaya kadar bu dinî liderin evine gider, hem doğum öncesi kendisine hem de doğacak çocuğa yararlı olduğuna inanılan bitkisel ilaçlar alırdı. Bu özel bitkisel ilaçlar birçok malzemedan yapılmaktaydı. Mesela, özel bitkiler okunmak suretiyle bir çorba haline getirilir, içine (erkek için 9, kadın için 7 parçaya bölünmüş) bir salyangoz atılarak pişirilir ve *aseje* adı verilen bu yemek hamile kadına yedirilirdi. Ayrıca baruttan toz halinde özel bir ilaç (*etu*) hazırlayıp hamile kadının çorbasına katarlardı. Bazen de özel bir ağacın toprakları, kökleri ve kabuğunu kaynatarak içecek şeklinde *agbo* hazırlarlardı. Bu ilaçlar günümüzde sadece babalawolar tarafından değil, hazırlamasını bilen kişiler (genelde kadınlar) tarafından yapılmakta ve pazarlarda yaygın bir şekilde bitkisel ilaç olarak satılmaktadır. Hamile kadınların bazıları hiç hastaneye gitmeden sadece bu özel bitkisel ilaçları kullanırken, bazıları hem hastaneye gitmekte hem de bu özel ilaçları kullanmaktadırlar. Hamileyken bu iki yönteme başvuran kadınların doğum sırasında çok daha rahat oldukları ve bebeklerinin daha güçlü ve sağlıklı oldukları iddia edilmektedir.³⁰

Geleneksel Yoruba toplumunda hamilelik ile ilgili bazı halk inançları bulunmaktaydı. Mesela hamile kadın çok güneşli ve sıcak günlerde, çok karanlık geceler ve geç vakitlerde giydiği kıyafete iğne ya da taş takmadan yürümemelidir. Bunu yapmadan dolaşırsa, cinlerin kadının içine girip gerçek çocuğunu kovacağına ve kendilerinin orada kalacağına inanılır.³¹ Bu inanç günümüzde de hala aynı şekilde geçerliliğini sürdürmektedir.

Eski Yoruba toplumunda doğum sonrasında yeni doğan çocuğun plasentasının öz babası tarafından alınması ve gömülmesine çok önem verilirdi. Baba o sırada bir başka yerdeyse dede ya da aile reisi tarafından alınıp gömülmeliydi.³² Bu anlayış hiç değişmeden devam etmektedir. Günümüzde doğumun hastanede gerçekleşmesine rağmen, doktorlar çocuğun plasentasını babasına ya da ailesinden birine teslim eder ve onlar da gömer.³³

Eskiden yeni doğan bebek, annesi tarafından değil ailedeki daha büyük kadınlar tarafından yıkanır. Geleneksel Yoruba toplumunda çocuğun ilk yıkanması ile ilgili dikkat çekici inançlar vardı. Mesela davulcu aileler, çocuğun ilk yıkanmasında mahalleden

---

³⁰ Olukoya, Olubisi, *Marriage and Family Relationship*, Top Island Publishers, Lagos, 1999, s. 24.

³¹ Jimoh, F. A., *Awon Eewo İdile ni İle Yoruba*, Yemkem Press Ltd, Lagos, 1995, s. 92.

³² Onalapo, Adebisi, *The Believes of The Yorubas*, Abuja University Press, Abuja, 1990, s. 61.

³³ Onalapo, *a.g.e.*, s. 61.

su, lif ve sabun isterlerdi. Böylelikle çocuğun büyüyünce aile mesleklerinden yani davulcu olmaktan utanmayacağına ve bazı şeyleri insanlardan istemekten çekinmeyeceğine inanırlardı.³⁴ Bir başka inanca göre ise, ilk yıkamada çok temiz biçimde yıkanmayan çocuğun hayatının sonuna kadar pis kokacağına inanılır, bu yüzden çok titiz davranılırdı. Çocuk yıkandıktan sonra üç kere havaya atılır, ayaklarından tutulup ters çevrilir ve sallanırdı. Daha sonra çocuğa palmiye yağı sürülür ve elbise giydirilirdi. Bazı ailelerde çocuğun ağzına bir kaç damla su konulur ve birinin sırtında uyutulurdu.³⁵ Günümüzde çocuğun yıkanmasıyla ilgili bu uygulama geçerliliğini büyük ölçüde kaybetmiştir.³⁶ Doğum hastanede gerçekleştiği için çocuk hemşireler tarafından yıkanıp hazırlanmaktadır.

Doğum sonrası yeni doğan çocuğa olduğu gibi anneye de ihtimam gösterilir, çocuk yıkandıktan sonra anne de ailedeki diğer büyük kadınlar tarafından sıcak ya da ılık suyla yıkanır. Sonra yemek yedirilip uyumasına ve dinlenmesine izin verilirdi. Günümüzde geleneksel usule uygun olarak anne hastanede yıkanmaktadır. Doğum olur olmaz annenin hastaneden çıkmasına izin verilmez, bir süre daha bakıma tabi tutulur. Ancak sekizinci günde isim konulacağı ve tören düzenleneceği için hastanede bir hafta kalmak arzu edilmemektedir. Eğer anne veya çocuğun durumu isim koyma gününe kadar iyileşmezse, isim hastanede konulmaktadır.

Eski Yoruba toplumunda her aileye mahsus yasaklar (eewo) da vardı. Doğumdan itibaren başlayan bu yasaklara bütün aile üyeleri tarafından riayet edilirdi.³⁷ Günümüzde bazı ailelerde hala uygulama örneklerine rastladığımız bu yasaklar, en çok doğum sırasında ve doğumdan hemen sonrasında önem arz eder. Çünkü yeni doğum yapan anne bu yasakları bir an unutulabilir ya da yeni doğan bebek yasak olan şeyleri yapabilir. Bu yasakların bedeli ise aileden aileye göre değişmektedir. Bazı ailelerde bu yasakları çiğneyenin hastalanacağı, bazılarında ise ölebileceği düşünülür. Bu hassas dönemde yasakların gözetilmesi diğer aile fertlerine düşer. Aileden aileye göre farklılaşan bu yasaklar ailenin tarihçesinde görülen bazı olumsuz yaşantılardan kalmış olmalıdır. Geçmişte yaşanan olumsuz bir tecrübe aile hayatına yasak olarak girmiştir. Örneğin bazı ailelerde, yeni doğan bebeklere yatırıp su verilmez, bazılarında palmiye kuşu ve yeşil tür güvercin, bazılarında ise yılan ve orman faresi yenmez. Bazı ailelerde, yeni doğan çocuk isim alana, yani sekizinci güne kadar dışarıya çıkarılmaz. Yoruba toplumunda komşulardan bir şey

³⁴ Daramola ve Jeje, *a.g.e.*, s. 83.

³⁵ Adeoye, *a.g.e.*, s. 242.

³⁶ Daramola ve Jeje, *a.g.e.*, s. 83.

³⁷ Jimoh, *a.g.e.*, s. 94.

istemek çok olağan olmasına rağmen, bazı ailelerde çocuklar beslenirken komşudan alınan tabaklar kullanılmaz. Bazı ailelerde de çocuğun saçları ergenlik dönemine kadar kazınır.³⁸ Bu yasaklar bazı ailelerde hala sürdürülüyor olsa da etkilerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Örneğin isim gününe kadar çocuğu dışarı çıkarmama ve saçlarını kazıtma gibi uygulamalara hemen hiç rastlanmaz.

Geleneğin izlerini bugün Yoruba aile tipinde de açıkça gözlemlemek mümkündür. Bu aile tipi yeni benimsenen Hıristiyanlıkla bir çatışma içine girmişse de, İslâm'la poligami hususunda uzlaşarak devam etmiş, ancak aşağıda çatışma alanları olarak ele alacağımız üzere, poligamideki sayı hususunda bu uzlaşma sağlanamamıştır.

Geleneksel Yoruba Kabilesi'nde poligamik ve geniş aile tipi hâkim olup monogami yok denecek kadar azdı.³⁹ Geleneksel yapıda her erkeğin en az iki tane hanımı vardı ve bunun bir üst sınırı yoktu. Poligamik evliliğin altında yatan önemli bir husus geleneksel Yoruba anlayışında ailenin büyüklüğü ile aile reisinin sosyal statüsünün düzeyi arasında bir ilişki olduğu şeklindeki düşünceydi.⁴⁰ Bu yüzden geçmişteki kralların çok hanımı bulunmaktaydı. Genel kabule göre, toplum içinde sadece büyük insanlar rahatça çok eşli evlilik yapabiliyordu ve herkes bu aşamaya gelmek için uğraşırdı. Yoruba toplumunda ağalığın ve din önderliğinin (şeyhliğin) yaşam bulduğu bölgelerde bu şahıslar hala birden fazla kadınla evlidirler.

Yorubaların Müslümanlaşmaya başlaması, özellikle poligami konusunda bir çatışmaya sebep olmamış, aksine İslâm bu durumu meşrulaştıran bir faktör olmuştur. Kabilenin bir kısmı İslâm'dan önce Hıristiyanlığa geçmişti ve Hıristiyanlar arasında çok eşlilik görülmüyordu. Ancak geleneksel Yoruba dininde olanlar bunu sürdürmüşler, Müslüman olanlar da dini bir temel bularak buna devam etmişlerdir. Bugün hala Yoruba Kabilesi arasında poligami görülmektedir. Nijerya kanunları buna izin verdiği gibi halk arasında da olumsuz bir bakış açısıyla bakılmaz. Birçok araştırmacıya göre poligamik aile, toplumumuzda özellikle Müslümanlar arasında en çok rastlanan aile tipidir. Ancak, geleneksel yapıda eş sayısında bir üst sınırın olmama düşüncesi İslâmlaşma sürecinden sonra da devam etmiştir. Örneğin araştırmacı Jeleel Odekunle'nin dedesi olan Zuayau Odekunle'nin 18 hanımı vardı. Başbakan adayı olarak seçimlere katılan ve 1998 yılında öldürülen Yoruba işadamı ve politikacı Moseood Abiola'nın yüze yakın hanımı olduğu söylenirdi ve

---

³⁸ Onalapo, *a.g.e.*, s. 67.

³⁹ Odetola T. O. ve diğer., *Men & Society in Africa*, Longman Nigeria Ltd., Lagos, 1983, s. 41.

⁴⁰ Burstein ve diğer., *The Multilevel Effect of Background on Society Achievement*, Eagle Publishing Ltd, Ijebu, 1992, s. 88.

bu söylenti halk arasında kabul görmekteydi.* Yoruba'nın Müslümanlaşması tarih olarak yeni olduğu için henüz aile yapısında İslâm Aile Hukuku'nda yer alan sınırlama halk arasında yerleşmemiş gibidir.

Günümüzde Yoruba'da hala 3-4 hanım olağan karşılanırsa da artık monogamik aileler oran olarak toplumda hâkim olmaya başlamıştır. Hıristiyan Yorubalarda asla poligami görülmezken, Müslüman Yorubalar arasında daha çok kırsal kesimde ve öğrenim seviyesi düşük insanlar arasında görülmektedir. Ancak poligamik evlilikler azalsa da büyükbaba-büyükanne, evli çocuklar ve onların çocuklarından oluşan geniş aile imkânlar ölçüsünde devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Büyük şehirlerde bile yeni evlenen çocukların ailelerinin yaşadığı evin üst katına veya yanına yapılan bir daireye yerleşerek hayatlarını devam ettirmeleri sıklıkla rastlanan bir olgudur. Burada yarı-geniş bir ailenin varlığı söz konusudur.

3.2. Yeni Dinlerin Açık Etkisi

Geleneğin izleri toplumsal akışkanlığa uygun biçimde her alanda görülür. Dolayısıyla geleneksel yapıdan tamamen soyutlanmış örüntüler bulmak oldukça güçtür. İsim kültürü bir taraftan geleneğin devamı, diğer taraftan ise yeni kabul edilen dinlerin bireyler üzerinde açıkça sembolize edilmesi bakımından dikkate değer bir örnek olarak verilebilir.

Yoruba toplumunda çocuğa verilen değer kadar onun isminin konulması da önemlidir. İsmi hem kendisi hem takılma biçimi konusunda ortak davranış kalıpları görülür. Yoruba tarihçilerine göre isim gününde ilk özel şölen yapan kişi Hz. İbrahim'dir. Hz. İbrahim'in kullandığı yöntem, eski Yoruba halklarının kullandıkları yöntemle benzerdir. Zira Yoruba Kabilesi'nde, çocuğun dünyaya gelişinde isim verildiği sekizinci güne kadar birçok hazırlık yapılır.

Bu hazırlıkların başında çocuğun saçlarını sıfıra vurdurmak gelir. Bu görev, evdeki büyük kadınlardan bir tanesine verilir. Kadın çocuğun saçlarını kazdıktan sonra bitkisel krem sürer. İkinci olarak çocuk geleneksel kıyafetlerle özel bir şekilde giydirilir. Bu görev de evdeki kadınlardan bir tanesine verilir. Bazı ailelerde çocuğu giydirdikten sonra süslerler. Örneğin çocuk kız ise kulaklarını deldirip küpe takabilirler. Üçüncü olarak sıra isimlendirmeye gelir. Bu çok özel bir gündür ve geçmişten gelip hala da devam eden

---

* Hangi kabileden olduğu belirtilmemekle birlikte 86 hanımı olan bir Nijeryalı'nın, mahkeme tarafından dört hanımı dışında kalanları boşamaya mecbur edilmesi Türk medyasında da yer almıştı. Bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/9722455.asp?gid=229&sz=51860> [22/8/2008].

uygulamaya göre, isim doğumdan sonraki sekizinci günde verilmeli ve bu günde bir ziyafet düzenlemelidir. Bunun için akrabalar ve komşular davet edilir. Davet edilen misafirler gelirken yeni doğan çocuğa elbise, oyuncak, para gibi hediyeler getirirler. Davetliler toplandıktan sonra bebeği dışarıya çıkarırlar. Evin kadını, yani ailedeki kadınların en büyüğü çocuğu kucığına alır. Kendilerine böyle çok önemli bir hediye ettiği için önce Allah'a, sonra bu çocuk için toplanan herkese teşekkür eder. Geleneksel Yoruba uygulamasında daha sonra çocuğu isimlendirmek için kullanılan özel malzemeler çıkarılır. Bu malzemeler; obi, orogbo ve ataare isimli meyveler, epo (bir tür sıvı yağ), bal, tuz, şekerkamışı, su ve içkidir.⁴¹ Evin kadını bu malzemeleri teker teker alıp misafirlere göstererek ne anlam ifade ettiğini açıklar. Obi meyvesi hayatı, orogbo meyvesi uzun yaşamı, ataare meyvesi güzel talihi, epo yağı yediklerinin dokunmamasını, bal, şekerkamışı, su, tuz ve içki hayatın mutluluğunu, gamsızlığını ve tadını temsil eder. Bu esnada hem çocuk için dua eder hem de bunları çocuğa tattırır ya da annesine yedirir. Bundan sonra bir kovayı suyla doldururlar ve gelen bütün misafirler bu kova içine para bırakır. Bu paraya *owo isomoloruko* (isimlendirme parası) denmektedir.⁴² Günümüzde ise kovaya su konmaz.

Modern Yoruba toplumunda, eski günlerdeki gibi isim konulurken yukarıda sayılan malzemeler kullanılmamaktadır.⁴³ Ancak geleneklerine bağlı ailelerde hala münferit uygulamalar devam etmektedir. Bu uygulamanın terk edilmesinin altında ailelerin din anlayışı yatmaktadır. Çocuk Müslüman ailesinde doğarsa, dedesi ya da babası tarafından seçilen ismi imamlar koyar. Hıristiyanlarda da aynı şekilde bu işlemi papazlar yapar. Çocuğun isim günündeki törene çağrılan imamlar (ki genelde birkaç imam ve öğrencilerinden oluşan on, on beş kişilik bir gruptur) davetlilerin önüne anne ve babayı oturtur. Çocuk bu esnada kucaklarındadır. Daha sonra genellikle dede imamın kulağına çocuğun ismini fısıldar, aynı şekilde imam çocuğun kulağına ismini fısıldar, bunun öncesinde hafif sesle ezan okur ve nihayetinde kalabalığa ismi açıklar. Davetliler ismi ilk defa o anda duymuş olurlar ve bir sevinç gösterisi olarak tekbir getirirler. Hıristiyanlar ise alkışlar ya da "heleluya" derler.

Çocuğa dua edildikten sonra isimlendirme eylemi sona erer ve şölen başlar. Ziyafet ailenin maddi durumuna göre farklılık arz etse de, o esnada orada bulunan kişilere mutlaka bir şeylerin ikram edilmesi gerekir. Çocuk için verilen yemekte, o ailede içki içiliyor olsa da, imamlar töreni terk edene kadar içki ikram edilmez. Bazı ailelerin

⁴¹ Adigun, Ajibade, *Eto İkomojade ni İle Yoruba*, Komolafe Books Publishing Ltd, 2. bs., Ijebu, Ogun State, 1994, s. 133.

⁴² Adeoye, *a.g.e.*, s. 242.

⁴³ Adeoye, *a.g.e.*, s. 242.

çocuğun doğumunun beşinci gününden on birinci güne kadar ikram ve kutlama yaptıkları da görülür. Bu törenler evde ya da evin bahçesinde icra edilir.

Bugünkü Yoruba toplumunda mutlaka çift isim kullanılır. Bu bazen üç isim de olabilir. Birinci isme *oruko sunna* (sünnet ismi: Hz. Muhammed'in sünneti anlamında), ikinci isme *oruka aarin* (orta isim), üçüncüsüne ise *oruko oriki* (çok eskilerde kullanılan isim türü) denilir. Bunların haricinde, isim takma gününde bazı akrabalar ya da komşuların takmış oldukları isimler de vardır. Böylelikle bir çocuğun on, on beş kadar ismi olabilir. Bu isimler resmiyete yansımaz ancak ismi takan şahıs genelde kendi verdiği isimle çocuğa hitap eder. Bu şekilde isim verenler doğal olarak diğer takı takanlara göre çok daha fazla para verirler.

Birinci isim çocuğun Müslüman, Hıristiyan ya da geleneksel dine mensup aileden geldiğini gösterir. Müslüman Yoruba aileleri çocuklarına isim koyarken, ilk isim olarak erkeklerde Abduljeleel, Kamordeen, Abdulwadud, İsmail, Abdulganiy, Abdulahmed, kızlarda ise Fatimot, Rukayat, Zainab, Muinat, Şerifat, Aminat, Azeekat gibi isimleri seçerler. Aynı şekilde Hıristiyan Yoruba aileleri çocuklarına isim koyarken, ilk isim olarak İncil'den ya da inandıkları diğer kitaplardan Michael, John, Isaac, Johnson, Peter, Paul, Tony, Samson ve Deborah gibi isimleri seçerler. Geleneksel dine mensup olan aileler ilk ismi bir Orişa'dan türetirler. Mesela İfa'dan İfabiyyi, İfajobi, İfatunde gibi isimler konulur. Eski dine mensup olanlar bugün pek az kalmıştır ancak bu tür türetme isimler hangi dine mensup olurlarsa olsun Yoruba ailelerinde birer soyad olarak görülebilmektedir.

İkinci isim verilirken geçmişte olduğu gibi günümüzde de, özellikle evdeki o andaki olaylar, temenniler ya da bir durum dikkate alınır. Bu biçimdeki isimlendirme farklı toplumlarda görülen ortak bir uygulama olarak zikredilebilir.⁴⁴ Bu açıkça bir Yoruba atasözünde de yer alır: "Eve bakarak çocuğa isim verilir."⁴⁵ Mesela bu çocuğun dedesi ya da babası yeni vefat etmişse ve çocuk erkek ise, ona Babatunde (baba tekrar meydana geldi anlamında), Babarinde (baba tekrar aileye girdi), Babajide, Babawale, Babawande, Babatomiwa gibi isimler verilir. Aynı şekilde vefat eden nine ise ve doğan bebek kız ise, ona İyabo (anne tekrar meydana geldi), Yetunde,

---

⁴⁴ Bkz. Çelik, Celaleddin, *İsim Kültürü ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 87-94. Ayrıca geleneksel uygulamaların hala devam eden bir başka örneği için bkz. Bilgin, Vejdi, "Gelenek ve Din. Türkmenistan'ın dinî Hayatında Gelenek'in Rolü," *Marife*, Yıl: 5, Sayı:2, Güz 2005, s. 120-121.

⁴⁵ Delano, *Meaning and Usage of Proverbs*, University Press Ltd. Ibadan, 1983, s. 31.

Yerinde, Yewande, Yeyetomi gibi isimler verilir.⁴⁶ Yoruba toplumu, vefat eden dede ya da ninenin bu yeni doğan bebek vasıtasıyla tekrar kendi ailesine döndüğüne inanır⁴⁷ ve bu inanç din farkı gözetmek-sizin hala devam etmektedir.

Çocuk dünyaya geldiği zaman, ailenin durumu gayet iyi ise, erkek çocuğa Ajibola (çocuk zenginlik içinde doğdu), Olayinka, Olayemi (zenginlik bana yakışır), Adebola, Olakunle gibi isimler, kız çocuğa ise Bolanle, Abimbola, Olamide, Adebukola, Olabisi gibi isimler verilir. Olayemi şeklindeki isim fakir bir ailenin çocuğunun ileride zengin olması ümidiyle takılabilir. Kral ailesinde doğan çocuğa ise Adeyemi (bana taç yakışır), Adeoye, Adegeye, Oyekanmi, Oyedepo, Adekoge, Adebisi, Adetola gibi isimler verilir

Evlenen çift uzun zaman içinde çocuk sahibi olamayıp yalnız kalmışlarsa, doğan çocuğa Morenikeji (bana eşlik edecek biri geldi), Olamilekan, Omoyemi, Omoniyi gibi isimler verilir. Uzun zamandan sonra doğan çocuğa yeni çocukların olması için Omowunmi (çocuk istiyorum) gibi isimler de takılabilir. Çocukları ölen aileler ise bir daha böyle bir şey olmaması için Durojaye (yaşamak için kal), Malomo (bir daha gitme), Bamikale (benimle yaşlanıncaya kadar kal) gibi isimler takarlar.⁴⁸

Müslüman aileler dinî gün ve bayramlarda doğan çocuklara o güne uygun isimler de verir. Ramadan, Qadri, Sauban, Rojib, Jimoh gibi isimler sık sık görülür.

Yeni dinlerin açık etkilerinin görüldüğü bir başka konu ise evlenmedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de evlilik adayı kız ve erkek hakkında araştırma konusu olan ve dikkat edilen bazı hususlar vardır. Bunların başında din gelir. Zira din özellikle Yorubaların hayatında merkezi bir rol oynamaktadır. Yoruba halkı dinî pratiklere çok düşkün olmasa bile, genel anlamda dinlerine yüksek saygı gösterirler, çocuklarının aynı din üzerinden hayatlarını devam ettirmelerini arzu ederler. Dolayısıyla kendi kabilelerinden de olsa çocuklarının farklı din mensuplarıyla evlenmelerini kolay kolay onaylamazlar. Araştırmalara göre, erkekler ya da kadınlar eş seçerken karşıdaki kişinin kendi dininden olmasını daha güzel ve daha mantıklı bulmaktadır. Zira farklı dinlere mensup insanların evliliğinde problem çıkma durumu her zaman beklenir.⁴⁹ Sosyal hayatta Müslüman ve Hıristiyan Yorubalar arasındaki ilişkiler çatışmaya dönmeyen barışçıl ve uyumlu bir yapıda olmasına rağmen,

---

⁴⁶ Ladele ve Mustapha, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁷ Adeoye, *a.g.e.*, s. 243.

⁴⁸ Bkz. Adigun, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁹ Babatunde, E. D., *Culture, Religion, Family and Self*, New York Press, New York, 1992, s. 140.

bu durum aynı biçimde aile içi ilişkilere yansımaz. Bu yüzden farklı dinlere mensup çiftler arasındaki boşanma oranı aynı dine mensup çiftlere göre daha yüksektir.

Farklı din mensuplarının evliliği aslında modern bir olgudur. Zira geleneksel yapıda böyle bir evliliğin gerçekleşmesi mümkün değildi. Günümüzde farklı dinler arası evlilik Yoruba'da gittikçe artmaktadır. Ancak İslâm dininden kaynaklanan yapı gereği Müslüman kızların Hıristiyan biriyle evliliği çok nadir görülürken, daha çok yapılan evlilikler Müslüman bir erkeğin Hıristiyan bir kızla evlenmesi şeklindedir. Bu tip evliliklerde yoğun biçimde din değiştirmeler de görülür. Karışık evliliklerin yarısından fazlası bu şekilde sonuçlanmaktadır. Çevremizde Müslüman olan kadınlar görülebildiği gibi, Hıristiyanlığa geçen erkekler de görülebilmektedir.

Evliliği başlatan tören olarak nikâh merasiminde de dinlerin açık etkisi görülür. Nijerya kanunlarına göre bütün evliliklerin yerel yönetimlere ait evlendirme dairesince yapılması gerekir. Ancak buradan ön izin almak şartıyla artık kiliselerde ve camilerde de nikâh belgesi verilmektedir. Müslümanlar resmi nikâh kıydırsa bile mutlak surette camide veya kendi evlerinde imamlara dinî nikâh yaptırırlar. Nikâh ister belediyede, ister kilisede, isterse camide yapılsın, ailenin ekonomik durumuna göre mutlaka bir düğün töreni de yapılır.

Dinî nikâh kıyılmadan önce kadın ve erkeğin evlenmelerine mani bir hal olup olmadığı konusunda araştırma yapılır. Buna göre, kadın başkasıyla evli olmamalı, her iki tarafın rızası olmalı, her ikisi de *omo odo** olmamalı, ergen, sağlıklı olmalı ve akrabalık bulunmamalıdır. İmam bazı ayetler ve dualar okuduktan sonra, damada dönüp kızın ismini ve soyadını söyleyerek “Ne olursa olsun, isteyerek, zorlanmadan ve hiç kimsenin etkisi altında kalmadan onunla evlenmeyi kabul ediyor musun?” diye sorar. Damat da aynı şekilde kızın adını tam olarak söyledikten sonra “Evet, onunla evlenmeyi kabul ediyorum,”⁵⁰ diye cevap verir. Aynı şekilde imam kıza dönüp aynı soruyu sorar. Kız da aynı şekilde cevap verir. Daha sonra şahitlere şahitlikleri ikrar ettirilir. En sonunda da orada bulunan topluluğa “Bu nikâha karşı çıkan biri varsa ya şimdi söylesin ya da sonsuza kadar sussun,” diye hitap edilir. Nihayetinde imam, “Allah'ın ve peygamberin emriyle ikinizi karı koca ilan

---

* “omo odo” karın tokluğuna ya da çok çok cüz'î bir ücret karşılığında bir ailenin hizmetinde sürekli olarak bulunan kişidir. Bunlar normal bir aile hayatını sürdüreceği mali güce sahip olmadığından birbirleri ile evlenmeleri uygun görülmez.

⁵⁰ Ghalwash, A., *The Religion of Islam*, Academy Press Ltd, Sokoto, 1978, s. 46.

ediyorum,” diyerek nikâhı bitirir.⁵¹ Bu söz üzerine toplulukta abartılı bir sevinç gösterisi görülür. Alkışlanılır, nidalar duyulur, kimi dindar kişiler tekbir getirir, masalara vurma şeklinde sevinç gösterileri yapılır.

Nikâh sonrasında “owo ori” konuşulur. Genellikle imamlar damada bunu verip vermediğini ya da ne kadar vereceğini sorar ve kızın razı olup olmadığına bakar. *Owo ori* İslâm’daki mehire ya da Anadolu kültüründeki “başlık parası”na benzetilebilir. Zira geçmişte gelinin babasına verilirken, bugün ise gelinin kendisine verilmektedir. Sıradan Müslüman Yoruba halkı “mehir” kavramından habersizdir. *Owo ori* Hıristiyan Yorubalarda da var olan bir adettir. Bu para kızın ya da ailesinin sosyal durumu ya da eğitim seviyesine göre belirlenir. Bazen de o kız ile kaç kişinin evlenmek istediğine göre değişir. Bugün ortalama 300 Amerikan dolarıdır ki, bu miktar Nijerya şartlarında iyi bir para olarak görülür. *Owo ori* genelde düğün esnasında damat tarafından kızın babasına verilir ve baba kızına bu parayı hemen teslim eder.⁵²

Dinî nikâh sonrası yeni çiftlere dua edilir. Durumları çok iyi ise düğün salonunda merasime devam ederler ama durumları kötü ise her şeyi camide hallederler. Camiye gelen misafirlere avluda yemek verilir ve mümkün olduğu kadar eğlenmeye çalışılır. Caminin avlusu olması müzikli ve danslı bir eğlenceye mani olarak telakki edilmez.

Cami avlusunda eğlence düzenlemek gibi ilk bakışta çelişkili olarak görülebilecek benzer bir durum aileler arasındaki hediyeleşmelerde de gözlenir. Günümüzde hala güçlü bir şekilde devam eden geleneksel kız isteme prosedüründe kız ailesi tarafından belirlenen günde⁵³ damat adayı, anne-babası, iki ağabey, bir abla ve erkeğin en iyi arkadaşı kız evine gider. Giderken mutlaka hediye götürürler. Bu hediye genelde bir koli meşrubat, bisküvi, şarap ve büyük bir sepet dolusu meyveden oluşmaktadır.⁵⁴ Düğün öncesinde ise kız tarafından erkek tarafına iletilen bir liste söz konusudur. Daha çok ev eşyası, giysi ve kadınların kullandıkları takılardan oluşan listelerde aile Müslüman ise Kur’an, Hıristiyan ise İncil, meyveler ve içinde şarap da bulunan içecekler yer alır.⁵⁵ Dinleri gereğince mukaddes kitabın da istendiği bu liste içinde alkollü içeceklerin yer alması yanlış bulunmaz. Ancak dindar aileler evlerine gelen şarabı

---

⁵¹ Supreme Council For Islamic Affairs, “Essentials of Islamic Series”, *Islamic Religion*, Supreme Council Publishers, Abuja, 1994, s. 52.

⁵² Bashir Sambo ve Mohammad Higab, *Islamic Religious Knowledge for West African School Certificate*, Islamic Publication Bureau, Kaduna, 1980, s. 146.

⁵³ Aworinde, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁴ Bernard, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁵ Bankole, D. A., *Eto Igbeyawo L’ode Oni*, Ajişafe Press Ltd, Ibadan, 1999, s 22; Adeoye, *a.g.e.*, s. 47.

reddetmemekle birlikte içmezler; hatıra olarak vitrine koyar ya da başkasına verirler.

3.3. Çatışan Değerler: Cinsellik ve Aile İçi Roller

Büyük bir kabile olarak köklü bir geleneğe sahip olan Yoruba'nın son iki asır içerisinde bir taraftan batı diğer taraftan ise İslâm ile karşı karşıya gelmesinin neticesi olarak bazı değerler konusunda çatışma yaşanmıştır. Yoruba halkının geleneksel dinlerini resmen bırakmasına ve yeni benimsenen dinlerin toplum içinde yerleşmesi için çalışmalar sürmesine rağmen geleneksel kültür örüntülerini her şeyiyle terk etmek gibi bir düşünceye olmadığı gibi, böylesi bir durum sosyolojik anlamda da mümkün değildir. Dolayısıyla pek çok faktörün toplumsal yapıyı değiştirmek için girdiği çatışma ya da etkileşim durumundan daha önce benzeri görülme-yen yeni örüntüler ortaya çıkmaktadır.

Bu konuda verilebilecek en iyi örneklerden bir tanesinin cinsellik olduğu kanaatindeyiz. Zira yeni cinsel örüntüler –ki bunlar çoğunlukla serbest cinsel ilişkiler şeklinde kendini göstermektedir– basit bir biçimde sadece Batı etkisi ile açıklanamayacak şekilde karmaşık süreçlerin sonucudur. Geleneksel Yoruba kültüründe poligami hâkimdi ve pek çok geleneksel kültürde olduğu gibi evlenilecek kızların bakire olması büyük önem taşımaktaydı. Bu yapı içinde düğünün ertesi günü *bakirelik yemeği (fiyan ibale)* denen özel bir yemek hazırlanırdı. Bu yemek, kızın evlenene kadar bekâretini muhafaza etmesine erkek ailesinin teşekkürünü simgelemektedir. Yemek gönderilirken yanına başka hediyeler de konulurdu.⁵⁶ Geleneksel kültürde gelinin bakire çıkmaması çok utanç verici bir olaydı ve bu utanç sadece kıza değil, bütün ailesi ve akrabalarına mal edilirdi. Bu durumda erkek ailesi, bakirelik yemeği hazırlamaz, başka hediye de göndermezdi. Bakire çıkmayan kız babasının evine gönderileceği gibi yeni ailesinde de kalabilirdi. Ancak yeni ailesinde böyle bir gelinin değeri düşer, bütün ağır işler ve ayak işleri ona yaptırılırdı. Hatta bazı yerlerde gelinin kafasını kazıyıp beline bir keçi bağlayarak pazarda dans ettirmek gibi daha katı âdetler görülmekteydi.⁵⁷ Gelinin intiharına kadar varabilen bu katı yaptırım bugün geçerliliğini yitirmiş ve bekârete verilen değer azalmıştır. Bu süreçte en etkili faktör ise Yoruba kültüründe çocuğa verilen değerdir. Geleneksel Yoruba'dan günümüze neredeyse hiç değişmeden gelen bu anlayışa göre, çocuk evliliğin meyvesi ve başarısı olarak görülür. Toplumda çocuğa sahip olmak, her şeye sahip olmak demektir. Bu

⁵⁶ Bell, Alan, *The Black Sexuality; Fact & Fancy*, Belmon Press Ltd, California, 1978, s. 79.

⁵⁷ Aworinde, *a.g.e.*, s. 37.

yüzden bir atasözünde “Olomo lo l’aye”, yani “Çocuk sahibi dünya sahibi” denilir.⁵⁸ Çocuğa verilen bu üstün değere binaen, çocuksuzluk, modern Yoruba evliliğini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden birisidir. Eskiden aileler, evlendikten en fazla üç ya da altı ay sonra gelinin hamile kalmasını beklerlerdi.⁵⁹ “Döl verme evrensel arzusu” soyun devam etmesine yönelik en temel arzu olduğundan, ilk eşinden çocuk sahibi olamayan erkek ikinci kez evlenir. Geleneksel toplumlarda kısırlık bir kusur olarak önce kadına uygun görülür; kadın “sende katır cinsi var” diye horlanır ve dışlanır. Bu baskılardan kurtulmak için kadın bazen “kuma”sını kendi eliyle seçer. Evliliğin devamını sağlayacak yeni gelinin hamilelik haberi de bir müjde olarak önce ilk hanıma verilir.⁶⁰ Çocuk sahibi olma arzusu geleneksel Yoruba kültüründeki poligaminin sebeplerinden sadece bir tanesidir. Bu yapı içerisinde çocuksuzluk çok eşlilikle ile telafi edilebilen, dolayısıyla kolay aşılabilen bir problemdir. Günümüzde ise çok eşlilik büyük ölçüde azaldığından problemin aşılması zorlaşmıştır. Zira evlendikten en fazla bir yıl sonra yeni çift çocuk sahibi olmazsa sadece erkek ailesinde değil, her iki ailede de endişe duyulmaya başlanır. Çünkü çocuğu olmayan kadının Yoruba toplumunda değeri düşer, çeşitli ortamlarda bu durum yüzüne vurulur.⁶¹ Bazı modern erkekler bu duruma aldırılmaz ya da sorun olarak görmezlerse de akrabaları ve komşuları bunu ciddi bir problem olarak telakki ederler. Erkeğin ailesi (ve bazen de erkeğin arkadaşları) genellikle çocuklarının başka bir kadınla ikinci evlilik yapması için baskı kurar. Erkek kısır olsa bile, sorumlu genelde kadın kabul edilir. Bu zor durumda kalan kadınlar çocuk sahibi olabilmek için sürekli tıbbi tedavi görürler, hatta yeni dinî inançlarına aykırı olsa bile geleneksel Yoruba tedavisine başlarlar. Çocuksuzluğa çözüm bulunmadığı takdirde, çoğu zaman boşanma gerçekleşir.

Çocuğa verilen bu değer ve çocuksuzluğun getirdiği aileye yönelik tehditlerden dolayı evlilik öncesinde kızın doğum yapmaya engel bir sağlık probleminin olup olmadığı konusundaki tıbbi tetkikler günümüzde gittikçe yaygınlaşmaktadır. Hatta bazı ailelerde evlilik, bir çeşit garanti olarak, gelin adayının hamile kalmasından sonra yapılmaktadır. Evlilik öncesinde bu duruma kadar gelen süreçte yeni örüntüler gözlenir. Günümüzde gençler arasında ortaokul ya da lisede başlayan arkadaşlıklar kurulmakta, arkadaşlık

---

⁵⁸ Akinsanya, Olufunmilayo Rebecca, “The Socio-Cultural Implications of Family Planning Concept Among The Yoruba”, *Family Planning in Nigeria*, Federal Teachers College Publishers, Oşiele, Abeokuta, 2005, s. 5.

⁵⁹ Adeoye, a.g.e, s. 240.

⁶⁰ Balaman, Ali Rıza, *Evlilik, Akrabalık Türleri Sosyal Antropolojik Yaklaşımla*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 36.

⁶¹ Fajuke, O., *Social Studies Handcut for Colleges*, Federal College of Education Oyo, Oyo. 1990, s. 71.

teklifi erkekten gelebildiği gibi kızdaki gelmesi de normal karşılanmaktadır.⁶² Ayrıca bakirelik eski önemini kaybettiğinden birbirlerinin evlerine rahatça gidebilmektedirler ki, bu geçmişte mümkün olmazdı. Gençler arasında aynı arkadaş grubu, aynı mahallede, okulda, hatta yolculuk sırasında tanıştığı kişilerle daha rahat biçimde cinsel içerikli ilişkiler yaşanabilmektedir.⁶³ Yeni gelişen anlayış dâhilinde erkek arkadaşının evine sık sık gelen kız potansiyel bir gelin olarak düşünülmektedir. Bu kızın henüz evlilik gerçekleşmeden hamile kalması için aileler için bir problem teşkil etmekten öte sevindirici bir durum olarak kabul edilir. Konunun dikkat çekici yönü, bu davranışın Müslüman Yorubalar arasında Hıristiyan Yorubalara göre daha fazla görülüyor olmasıdır. Bu konunun adeta İslâm'ın temel normlarıyla bir ilişkisi yokmuş gibi düşünülmektedir. Nişanlı olan ve mutlaka evleneceklerine inanan gençler arasında cinsel ilişki dinî açıdan bir günah olarak telakki edilmiyor gibidir. Müslüman din adamlarının bu konudaki çeşitli uyarılarına rağmen bu davranış gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bu davranışı çocuğa verilen değer bir toplumsal göstergesi olarak görmek mümkündür. Bekâretin gittikçe önemini yitirdiği⁶⁴ bu süreçte bir nevi “çocuk garantili evlilik” anlayışının önemli rol oynadığını gözlemliyoruz. Fakat evli olmadığı halde bir kızın hamile kalması, geleneksel kültürün etkisiyle hala olumsuz bir durumdur ve bu haliyle anne olması hoş karşılanmaz. Dolayısıyla evlilik dışı bir torunlarının olmasını istemeyen aileler mecburen bu iki genci erken yaşta evlendirmek zorunda kalırlar.

Geleneksel yapıda evlilik öncesi bekâretin korunmasına verilen değer azalmasının –akla ilk gelebileceği üzere- beraberinde genel bir cinsel serbestiyi getirdiğini söylemek de güçtür. Evli kişilerin eşlerine sadık olması beklenir ama bu sadakatın bozulmasında toplumsal yaptırım cinsiyete göre farklılık gösterir. Cinselliğin çok önemsendiği Yoruba kabilesinde erkeğin cinsel sadakatsizliği kadın için onur kırıcıdır. Ancak özellikle ekonomik anlamda kendine bakacak gücü olmayan ya da ailesi tarafından boşanmama konusunda baskı uygulanan kadınlar bu duruma katlanmak zorunda kalırlar. Fakat bu şartlar söz konusu değilse, genelde boşanma olur. Burada dikkat çekici bir husus erkeklerin gayri meşru ilişkilerinin kadınların gayri meşru ilişkilerine göre daha bilinir olmasıdır. Toplumca bilinen bu husus erkeğin karısı tarafından kolay kolay bilinmez. “Didi eti oloro maa ndi: Hakkında konuşulan kişinin kulağı

---

⁶² Eades, J. S., *The Yoruba Today*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980, s. 45.

⁶³ Nicol T. L. ve Bryson J. B., *Inter Sex & Intra Sex Stereotyping in Nigeria*, Ben Publishers, New York, 1977, s. 182; Soyinka F., *The Sexual Behaviour Among University Students in Nigeria*, University Press, Ibadan, 1979, s. 48.

⁶⁴ Aworinde, a.g.e., s. 52.

duymaz.” Yoruba’da çok yaygın bir uygulama olarak bir kişi hakkındaki söylentiye en yakın arkadaşları bilse bile kolay kolay onun kulağına gitmemesi için büyük çaba gösterilir.

Cinsel uyumsuzlukta erkek için söz konusu olan kadın için de söz konusu olabilir. Yani kadın cinsel ilişki konusunda kocasından daha arzulu olup istediği biçimde cinsel tatmin yaşayamazsa gayri meşru cinsel ilişkiye başvurur. Bazen de kocası çok seyahat yapan kadının çok uzun zaman için tek başına kalması büyük sorun yaratır.⁶⁵ Yoruba’da bir kadının cinsel açıdan arzulu olması ve bunu kocasına karşı açıkça hissettirmesi gayet normal karşılanan bir durumdur. Ancak kadının gayri meşru cinsel ilişkisi ortaya çıktığı zaman hiç bir zaman tölere edilmez ve hemen boşanmayla sonuçlanır.

Genel anlamda bugünkü Müslüman Yoruba toplumunun büyük ölçüde geleneksel yapı, yeni benimsenen din ve modernlik arasında melezlenen bir desenle kültürünü şekillendirdiği görülmektedir. Burada herhangi bir alanın diğerine tam anlamıyla üstünlük sağladığını ya da belirleyici olduğunu söylemek güçtür. Zaman zaman bu alanlar arasında görülen çatışmaların diğer bir örneğini de doğum kontrolü konusundaki farklı yaklaşımlar oluşturur. Ülke nüfusu hızla arttığı, geleneksel geniş ailenin çözülmeye başladığı, kadınların iş hayatında daha fazla yer aldığı bir ortamda bireysel anlamda nüfus planlanması konusundaki istekler geleneksel Yoruba kültürüyle çatışmaktadır. Zira yukarıda genişçe değindiğimiz üzere kültürel açıdan, mümkün olduğu kadar çok sayıda çocuk sahibi olmak makbuldür.⁶⁶ Okafor’a göre, geçmişte çok çocuklu geniş aileleri teşvik eden önemli bir olgu da bebek ölüm oranlarındaki yükseklikti. Aileler kaç çocuklarının yaşayacağını bilmediklerinden mümkün olduğunca çok doğumu arzu ediyorlardı.⁶⁷ İslâm’da Hz. Muhammed’in, “Çok doğuran kadınla evlenin. Çünkü ben (kıyamet gününde) sizlerin çokluğuyla diğer ümmetlere karşı iftihar edeceğim,”⁶⁸ sözüyle ifadesini bulunan evlilik ve çok çocuk sahibi olmaya teşvik bugün halk arasında bilinir. Yoruba dilindeki “Ema bisi ki esi maa resi lori: Yeryüzünde çocuk yapın, çoğalın,” sözü bir atasözü gibi sık duyulur. Ancak yeni nesil içinde, özellikle de yüksek öğrenim görmüş kişiler arasında geçmişte çok yaygın olan poligamik

---

⁶⁵ Akintekun, N. A., *Current Attitudes of Male and Female Adolescents Towards Marrying*, Hassan Publication, Oro, 1992, s. 140.

⁶⁶ Okwudili, O., *Traditional Not Against Family Planning*, Nigeria Population Publishers, Lagos, 1993, s. 15.

⁶⁷ Okafor, J. O., *Principle of Healthful Living*, Erudite Publishers, Onitsha, 4. bs., 1998, s. 46.

⁶⁸ Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, Haz. N. Yeniçel, H. Kayapınar, Şamil Yay., İstanbul, 1989, c. 8, s. 69.

evlilikler azaldığı gibi tıp teknolojisinde gelişen imkânlar ile aileler sahip olmak istedikleri çocuk sayısı konusunda daha emindirler. Geleneksel yapı ve modern doğum kontrol anlayışı içindeki bu çatışma yine kökleri gelenekten gelen bir takım meşrulaştırma yolları ile aşılmaya çalışılır. Buna göre, her çocuk değerlidir, eşit haklar ve sorumluluklar çerçevesinde çok çocuk yerine mümkün oldukça sağlıklı ve iyi eğitilmiş çocuklar yetiştirilmelidir.⁶⁹ Yine “Omo ti a ko ton i yoo gbe ile ti a ko ta: İyi yetiştirilmemiş çocuk babasının mirasını harcar,” şeklindeki bir Yoruba atasözü aile planlaması için referans gösterilmektedir.

Bir başka çatışma alanı ise aile içi rollerde kendisini gösterir. Yoruba ailesinin belirli bir sosyal değişim geçirdiği inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Çeşitli araştırmacılar bu değişimin ne ölçüde olduğunu ortaya koymaya çalışsalar da herkesin hemfikir olduğu konu geleneksel evliliğin bir kültür değişiminden geçtiğidir.⁷⁰ Bu konuda başrol oynayan faktörler arasında yeni dinlerin kabulü, eğitim sistemindeki değişiklikler ve ekonomik yapı sayılabilir. Hızlı değişimin altındaki ana ilke ise modernitedir. Zira modernite geleneksel yapının pek çok ögesini etkilediği gibi, aile kurumunu da önemli ölçüde etkilemektedir.⁷¹ Şüphesiz modernlik Batılı bir anlayışa dayanan eğitim sistemi, özellikle de yüksek öğrenim ile geleneksel aileyi değiştirmektedir. Geleneksel yapıda kariyer yapma şeklinde bir düşünce yoktu. Yüksek öğrenim hem geleneksel kabul-leri sorgulamaya, hem de poligamik aileden monogamik aileye geçişe sebep olmuştur. Ayrıca geleneksel Yoruba Kabilesi içinde endogami prensibi uygulanıyordu⁷². Yani bir Yoruba üyesi ancak bir Yoruba üyesiyle evlenebilirdi. Başka bir etnik kökenden gelen bir kişiyle asla evlenemezdi; çünkü bu kişi yabancı sayılırdı. Sadece Yoruba arasında değil, Nijerya’daki bütün kabileler arasında bulunan bu anlayış modern yaşam tarzıyla birlikte değişmiştir. Bugün batılı eğitim sayesinde bir Yoruba kız ya da erkek eskiden yabancı sayılan başka kabilede bir kişi ile rahatça evlenebilmektedir. Aynı şekilde farklı din mensupları arasındaki evlilikler de daha çok görülür olmuştur.

Modern eğitimle birlikte sorgulanan geleneksel aile modeli henüz teori ile pratik arasındaki çatışmayı aşamamıştır. Yeni aileyi kuran bireyler aile içinde modern diyebileceğimiz rolleri savunma-

---

⁶⁹ Okwudili, *a.g.e.*, s. 17.

⁷⁰ Caldwell, J. C., *The Changing African Family and Series*, Australian National University Press, Australia, 1976, s. 80.

⁷¹ Kayode, J. O., *Understanding African Traditional Culture*, University of Ife Press Ltd, Ife, 1984, s. 103.

⁷² Henslum, J., *Marriage in Changing Society*, Collier Macmillan Publishers, London, 1980, s.215.

larına rağmen, uygulamada geleneksel rollerinin dışına çıkmakta zorlanmakta, bu çatışma durumu da boşanmayla sonuçlanan pek çok evlilikte tetikleyici rol oynamaktadır. Yoruba erkeklerinin genlerinde hala geleneksel kültürün izleri görülür. Buna göre, evin erkeği diğer aile üyelerine göre daha fazla saygıyı hak eder ve söz sahibidir. Bu anlayış içindeki erkek karısıyla normal diyaloga girmeyi arzu etmez ve şiddete yönelebilir. Şüphesiz modern Yoruba ailesi geçmişe göre daha demokratiktir. Yüksek eğitim almış modern Yoruba erkeklerinin bazıları geleneksel ailede olduğu gibi daha çok söz sahibi olmak isteseler de, yüksek eğitim almış bazı kadınlar buna pek müsaade etmek istemez ve aile içerisinde her şeyin ortak bir kararla olmasını arzu ederler.⁷³ Bu durumda erkek, kendi yetiştirdiği ailede annesinin babasına davrandığı gibi karısının da kendisine aynı şekilde davranmasını ister. Bu gerçekleşmezse hak ettiği saygıyı görmediğini düşünür ve böylelikle bir iletişim problemi ortaya çıkar.

Bu iletişim problemi kişilik çatışmasıyla baş başa yürür. Don Odunze, Yoruba toplumunda kişilik çatışmasının, eğitilmiş ya da eğitimsiz çiftler için önemli sorun yarattığını ve yaratmaya devam ettiğini söylemektedir.⁷⁴ Kişilik çatışmasının merkezinde ise yukarıda bahsetmiş olduğumuz üzere kadın ve erkeğe biçilen toplumsal rollerin geleneksellikten modernliğe doğru değişmesi yatar. Geleneksel Yoruba anlayışında “Okò ni olori aya: Erkek karısının baş tacıdır,” ama günümüzde modern batı eğitiminden dolayı zihniyet değişimi yaşadığından bazı Yoruba kadınlarının ev içerisinde daha fazla söz sahibi olma yolundaki gayretleri, kocalarını –sakin tabiatlı insanlar olsalar bile toplumsal baskılardan hareketle- daha otoriter tutumlara yöneltmektedir. Bu durum problemi çözmekten ziyade daha yıkıcı bir hale getirmektedir. Evin reisi görünümünde olan bazı erkekler, aynı zamanda fiziki anlamda da güçlü oldukları için ailelerini diktatörce idare edebileceklerini düşünmektedirler. Bu tür erkekler kuralları sadece kendine göre belirler ve karısının mutlak itaatini ister. Geleneksel yapıda Yoruba erkeğine mahsus görünen “gurur” artık kadınlarda da aynı şekilde görüldüğünden diktatörce bir tutum Yoruba kadınları tarafından kabul edilebilir değildir. Bu çatışma süreci içinde ideal olan, bazı konularda aile üyelerine

---

⁷³ Uzoagulu, Paul, C., *Social Studies for Schools and Colleges*, Onitsha African Education Publishers Nigeria Ltd, Onitsha, 2001, s. 148.

⁷⁴ Odunze, Don, *The Devoted Husband*, Enugu Family Circle Publications, 2. bs., Enugu, 2005, s. 84.

danışmak ve önemli kararlara onları dâhil etmek iken⁷⁵ bu başarılmadığı takdirde aileler parçalanmaktadır.⁷⁶

4. Sonuç

Afrika'nın en büyük ve en köklü kabilelerinden biri olan Yoruba, geleneksel kültürünün üzerine Batı, Hıristiyanlık ve İslâm'la tanışmasını son yüz elli yılda gerçekleştiren bir toplum olarak bugün ciddi anlamda bir değişim yaşamaktadırlar. Geleneksel kültürün merkezi kurumu olan *Orişa* inancının büyük ölçüde terk edilmesinden sonra şimdi de ikinci önemli kurum olan Yoruba ailesi değişmeye başlamıştır. Bu değişimin en önemli göstergelerinden birisi de, yukarıda pek temas etmediğimiz yeni bir olgu, yani boşanmadır. Geleneksel Yoruba anlayışında, Nijerya'nın bir diğer topluluğu olan Ijaw topluluğunda olduğu gibi "boşanma" kelimesi bir tabudur. Toplumun kolay kolay affetmediği bu uygulama çok ciddi bir sebep olmaksızın gerçekleşmezdi. Ancak modern zihniyet ve yaşam tarzı, ayrıca İslamiyet'te verilen cevaz boşanmayı bir tabu olmaktan çıkardığı gibi, boşanma oranı geleneksel yapıya göre oldukça artmıştır. Modern yaşam tarzının aile üzerindeki etkisi boşanma oranlarında da açıkça gözlenir. Yapılan araştırmalara göre kırsal kesimde oturanlar-şehirlere oturanlar gibi nüfus kategorilerinde belirgin bir boşanma farklılığı gözlenmektedir.⁷⁷ Küçük yerleşim birimlerinde herkes birbirini tanıdığı, birincil ilişkiler güçlü olduğu için birey toplumsal yaptırımını daha kuvvetli hisseder. Bu yerlerde, geleneksel yapının gereği olarak, boşanma utanç verici kötü bir olay olarak değerlendirildiği ve boşanmış insana daha az değer verildiği için mümkün merteye evliliğin sürdürülmesine çalışılmaktadır.⁷⁸

Aile konusundaki bu büyük ölçekli değişime rağmen günümüzde hala ısrarla geleneksel evliliği sürdüren aileler de bulunmaktadır. Ancak onlar da değişime ayak uydurmak zorunda kalmaktadırlar. Bazı aileler, kızlarını geleneksel evliliğe karşı olan ailelere pek vermek istemez ancak bunların sayısı gün geçtikçe azalmak-

---

⁷⁵ Yoloye, E. A., *The Role of Home and School in Helping The Individual Towards Self Realization and Maximization of His or Her Potential*, University of Lagos Press Ltd, Lagos, 2002, s. 28.

⁷⁶ Rol çatışmasına bağlı iletişim bozukluğu ve Yoruba ailesi üzerine etkileri konusunda ayrıca bkz. Fadeyiye, J. B., *Social Studies Handwork*, Olufemi Printing Press, Ilesha, 1978, s. 65; Silas, Ngozi Eke, *Enjoy Your Family*, Oshodi Lagos Broadmark Ltd Publishers, 2. bs., Lagos, 1999, s. 535.

⁷⁷ Akanbi, G. O., R.O. Oladele, *Sociology of Education*, Positive Press Old, Ife Road, Ibadan, 1994, s. 41.

⁷⁸ Dopemu, P. A., *Traditional Values: A Means to Self-Reliance*, Orita Ibadan Journal of Religious Studies, Orita Publishers, Ibadan, 1993, s. 65.

tadır. Bununla birlikte, yapılan alan araştırmalarına göre yine de, eski gelenekler Yoruba toplumunda aranmakta ve zlenmektedir. Bir araştırmaya katılanların %72'si, eski kültür ve özellikle geleneksel evlilikle ilgili uygulamaların daha iyi ve aile gerçeklerine daha uygun gördüklerini söylemiştir.⁷⁹ Bu araştırma Yoruba kültüründe modern olanın hala tam anlamıyla niye hâkim olamadığını da bize göstermektedir. Zira geleneksel uygulamalar yavaş yavaş terk edilse de, insan zihninde hala ideal ve olması gereken şeklinde kabul edilmektedir.

Genel bir sonuç olarak Yoruba ailesinin büyük bir değişim geçirmekle birlikte geleneksel değerlerin bir kısmını hala devam ettiren güçlü aile bağını yitirmediğini, din, bekâret, sadakat gibi değerlerin ikincil öneme inip ocuk sahibi olma endişesinin merkezi önemi kazandığı bir çekirdek aile yapısının hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte modernlik ya da İslam'dan hangisinin başat konumda olduğunu belirlemek kolay değildir. Modernlik daha baskın bir faktör gibi görünüyorsa da, geleneksel Yoruba  toplumsal faktörün etkileşiminin bir sonucu olarak ama söz konusu etmenlerin herhangi birisi olmayan yeni Yoruba rntlerine sahne olmaktadır.

Kaynakça

- Abdul Raufu, Mustapha, "Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Nigeria," *Democracy, Governance and Human Rights, Programme Paper, Number 24*, United Nations Research Institute for Social Development, November 2006.
- Abiola, E. O., *West African History*, Tunbosun Management Press Ltd, Ibadan, 1996.
- Adebite, Adebayo, "The Value of The Traditional Marriage", *Nigeria Tribune*, ed., Oyemola Kushimo, Tribune Press Ltd, Abeokuta (28 / 07 / 2001).
- Adeoye C. L., *Aşa Ati İşe Yoruba*, Oxford University Press, London, 1979.
- Adigun, Ajibade, *Eto İkomojade ni İle Yoruba*, Komolafe Books Publishing Ltd, 2. bs., Ijebu, Ogun State, 1994.
- Ajayi, J. F., I. A. Espie, *A Thousand Years of West African History*, Macmillian Nigeria Publisher Ltd, Lagos, 1998.

---

⁷⁹ Adebite, Adebayo, "The Value of The Traditional Marriage", *Nigeria Tribune*, ed., Oyemola Kushimo, Tribune Press Ltd, Abeokuta (28 / 07 / 2001).

- Akanbi, G. O., R.O. Oladele, *Sociology of Education*, Positive Press Old, Ife Road, Ibadan, 1994.
- Akinsanya, Olufunmilayo Rebecca, "The Socio-Cultural Implications of Family Planning Concept Among The Yoruba", *Family Planning in Nigeria*, Federal Teachers College Publishers, Oşiele, Abeokuta, 2005.
- Akintekun, N. A., *Current Attitudes of Male and Female Adolescents Towards Marrying*, Hassan Publication, Oro, 1992.
- Arokin, *Nigeria in Perspectives*, Namson Management Press Ltd, Lagos, 1999.
- Atobiju Yoruba Dictionary*, Excel Press Ltd, Abeokuta, Nigeria, 1980.
- Aworinde, I. A., *Virginity in Yoruba Land*, Lagos State University Press, Lagos, 1988.
- Babalola, E. O., *Islam in West Africa*, University Press Ltd, Ibadan, 1994.
- Babatunde, E. D., *Culture, Religion, Family and Self*, New York Press, New York, 1992.
- Balaman, Ali Rıza, *Evlilik, Akrabalık Türleri Sosyal Antropolojik Yaklaşım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Bankole, D. A., *Eto İgbeyawo L'ode Oni*, Ajişafe Press Ltd, Ibadan, 1999.
- Bashir Sambo ve Mohammad Higab, *Islamic Religious Knowledge for West African School Certificate*, Islamic Publication Bureau, Kaduna, 1980.
- Bell, Alan, *The Black Sexuality; Fact & Fancy*, Belmon Press Ltd, California, 1978.
- Bernard, Jerssie, *Marriage & Family Among Negroes*, Englewood Cliffs Publishers, New Jersey, 1963.
- Bettany, G. T., *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, Çev. Ahmet Aydoğan, Say Yay., İstanbul, 2005.
- Bilgin, Vejdi, "Gelenek ve Din. Türkmenistan'ın dinî Hayatında Gelenegin Rolü," *Marife*, Yıl: 5, Sayı:2, Güz 2005.
- Burstein ve diğer., *The Multilevel Effect of Background on Society Achievement*, Eagle Publishing Ltd, Ijebu, 1992.
- Caldwell, J. C., *The Changing African Family and Series*, Australian National University Press, Australia, 1976.
- Çelik, Celaledin, *İsim Kültürü ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.
- Daramola, Olu ve A. Jeje, *Aşa ati Orişa ile Yoruba*, Ibadan University Press, Ibadan, 1990.

- Delano, *Meaning and Usage of Proverbs*, University Press Ltd. Ibadan, 1983.
- Dopemu, P. A., *Traditional Values: A Means to Self-Reliance*, Orita Ibadan Journal of Religious Studies, Orita Publishers, Ibadan, 1993.
- Eades, J. S., *The Yoruba Today*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.
- Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, Haz. N. Yenieli, H. Kayapınar, Şamil Yay., İstanbul, 1989.
- Eliade, Mircea ve Ioan P. Coulinao, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev. Ali Erbaş, İnsan Yay., İstanbul, 1997.
- Fadeiye, J. B., *Social Studies Handwork*, Olufemi Printing Press, Ilesha, 1978.
- Fadipe, N. D., *The Sociology of The Yoruba*, The Caxton Press West Africa Ltd, Ibadan, 1970.
- Fajuke, O., *Social Studies Handcut for Colleges*, Federal College of Education Oyo, Oyo. 1990.
- Ghalwash, A., *The Religion of Islam*, Academy Press Ltd, Sokoto, 1978.
- Görgün, Hilal, "Hevsa," *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1998, c. 17.
- Hallgren, R., *A Study of The Traditional Religious Culture of The Yoruba People and Their Family*, New York Press, New York, 1991.
- Henslum, J., *Marriage in Changing Society*, Collier Macmillan Publishers, London, 1980.
- "International Religious Freedom Report 2003," <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2003/23745.htm> [3/6/2008]
- Jimoh, F. A., *Awon Eewo İdile ni İle Yoruba*, Yemkem Press Ltd, Lagos, 1995.
- Kavas, Ahmet, "Nijerya, Tarih," *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2007, c. 33.
- Kayode, J. O., *Understanding African Traditional Culture*, University of Ife Press Ltd, Ife, 1984.
- Ladele T. A. ve Mustapha O., *Akojopo İwadi İjinle Aşa Yoruba*, Macmillan Nigeria Publishers Ltd., Lagos, 1986.
- Lapidus, Ira M., *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Nicol T. L. ve Bryson J. B., *Inter Sex & Intra Sex Stereotyping in Nigeria*, Ben Publishers, New York, 1977.

- Odanye, Dele, *A Handbook of History of Nigeria*, Holad Press Ltd, Ibadan, 1994.
- Odetola T. O. ve diğ er., *Men & Society in Africa*, Longman Nigeria Ltd., Lagos, 1983.
- Odunjo, J. F., *Aşa İgbeyawo ni İle Yoruba*, Badejo Press, Ile-Ife, 1970.
- Odunze, Don, *The Devoted Husband*, Enugu Family Circle Publications, 2. bs., Enugu, 2005.
- Ogunbowale, P. O., *Awon irunmole ile Yoruba*, Evans Brothers Nigeria Publishers Ltd, Ibadan, 1962.
- Okafor, J. O., *Principle of Healthful Living*, Erudite Publishers, Onitsha, 4. bs., 1998.
- Okozie, Ben, *The Proverbs of The Yorubas*, Abiola Bookshop Press Ltd., Lagos, 1998.
- Okwudili, O., *Traditional Not Against Family Planning*, Nigeria Population Publishers, Lagos, 1993.
- Olukoya, Olubisi, *Marriage and Family Relationship*, Top Island Publishers, Lagos, 1999.
- Onaolapo, Adebisi, *The Believes of The Yorubas*, Abuja University Press, Abuja, 1990.
- Özcan, Azmi, "İslâm, Doğuşu ve Yayılışı," *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2001, c. 23.
- Silas, Ngozi Eke, *Enjoy Your Family*, Oshodi Lagos Broadmark Ltd Publishers, 2. bs., Lagos, 1999.
- Soyinka F., *The Sexual Behaviour Among University Students in Nigeria*, University Press, Ibadan, 1979.
- Supreme Council For Islamic Affairs, "Essentials of Islamic Series", *Islamic Religion*, Supreme Council Publishers, Abuja, 1994.
- Trimingham, J. S., *A History of Islam in West Africa*, Evans Brothers Nigeria Publishers Ltd, Ibadan, 1988.
- Uzoagulu, Paul, C., *Social Studies for Schools and Colleges*, Onitsha African Education Publishers Nigeria Ltd, Onitsha, 2001.
- Weeks, Richard V. (Ed.), *Müslüman Halklar Ansiklopedisi*, Çev. Deniz Diker ve diğ er., İnsan Yay., İstanbul, 1991.
- Yoloye, E. A., *The Role of Home and School in Helping The Individual Towards Self Realization and Maximization of His or Her Potential*, University of Lagos Press Ltd, Lagos, 2002.